

ARISTOTEL. O DUŠI.

Preveo Milivoj Sironić.

NAGOVOR NA FILOZOFIJU.

Preveo Darko Novaković.

Predgovor i redakcija: Branko Bošnjak.

Izdavač: Naprijed (Filozofska biblioteka). Zagreb, 1987.

Od čitava je Aristotelova golemo filozofskog djela dosada na najveću naklonost naših prevodilaca i izdavača nailazio njegov *Nauk o pjesničkoj umijeću*. Razlog je za to posve razumljiv: fundamentalna je ova poetička rasprava već po samoj naravi stvari oduvijek morala biti zanimljivom čak i onima koji se u čistu filozofiju nisu htjeli (ili se nisu usuđivali) upustiti. A dobro su kod izdavača i prevodilaca prolazile i obimnije Aristotelove rasprave, kao što su na primjer *Metafizika*, *Nikomahova etika*, *Politika* te spisi iz logike objedinjeni pod naslovom *Organon*, temeljno štivo za svakoga tko želi zbilja filozofirati. U isto su doba neki drugi filozofski spisi – a u takve bez sumnje spadaju i njegove rasprave *O duši* i *Nagovor na filozofiju* – bili kao po pravilu ostavljeni po strani; čitali su ih samo filozofski sladokusci, bilo na izvornome grčkome, bilo u prijevodu na neki od svjetskih jezika. Oni pak među nama – a bilo nas je i takvih – koji su se valjano služili samo svojim materinim jezikom, bili su odatle unaprijed isključeni.

Tako je to bilo. Danas međutim, kada je poznavanje grčkoga u našoj društvenoj zajednici sve veća rijetkost, sve je manje onih koji su sposobni da grčke filozofe čitaju na grčkome; bez obzira na to što i dalje možemo smatrati neprijepornom misao: ako je nekomu stalo do filozofije – a trebalo bi, mislim, da bude stalo svakomu – onda nužno treba da mu bude stalo i do grčkih filozofa, napose i do Aristotela. A ako je nekomu stalo do Aristotela, onda to nipošto ne treba da budu samo metafizika, etika, poetika (i logika); onda je to cijeli Aristotel. Neki, znamo, govore o »ranom« Aristotelu, onome u Platonovoj Akademiji, i o »pravom« Aristotelu, onome u postakademsom periodu; ali takva je podjela više opterećena predrasudama negoli što bi bila u skladu sa stvarnim stanjem stvari. Na njezinu neprikladnost jasno ukazuje i smisaona povezanost između njegova spisa *O duši*, napisana u Aristotelovoj zreloj dobi, i *Nagovora na filozofiju* (dijalog? ili – pismo?), što je nastao dok je filozof još boravio u Akademiji; jer kao što *Nagovor na filozofiju* omogućuje svestranije i bolje razumijevanje filozofske razrade Aristotelova nauka o duši, tako i rasprava *O duši* dopunjuje i objašnjava temeljne misli izrečene u *Nagovoru*. A tu je suvislost među ovima dvjema raspravama uvidjelo i uredništvo Filozofske biblioteke izdavačke kuće Naprijed iz Zagreba kada se potrudilo da na izdavanju prijevoda spomenutih Aristotelovih spisa zaposli tri sjajna stručnjaka – Branka Bošnjaka, filozofa i zacijelo najvećeg znalca na području antičke i srednjovjekovne filozofije u nas, i dva odlična filologa, Milivoja Sironića, marljivoga i vrlo učenoga našeg grecista i Darka Novakovića, ne već više mladu nadu naše klasične filologije, nego njezinu sretnu stvarnost.

Sama je pak knjiga, što ju je naša javnost imala sreće ugledati protekle 1987. godine, sastavljena ovako:

Predgovor, koji obuhvaća stranice VII-XLII, napisao je stručni redaktor Branko Bošnjak. Naslov predgovora glasi: *Aristotelova psihologija i filozofija života*. Podnaslovi u njemu glase: *Opće tematiziranje, Empirijski pristup, Razlike u duši, Definicija duše, Problem duše u Metafizici i Nagovor na filozofiju / Protrepitkós*. Sadržaj je predgovora posve u skladu s njegovim dodatnim

naslovom (*Aristotelova psihologija i filozofija života*), jer su glavne misli raspravâ *O duši* i *Nagovora* na filozofiju obrazložene kao jedinstvo Aristotelove psihologije i filozofije života. Predmet je Branko Bošnjak obuhvatio svestrano: vazda iznova uzimajući u obzir i sve ostale Aristotelove spise i imajući pred očima cjelinu Aristotelova mišljenja, pisac nas *Predgovora* sigurnom rukom vodi i kroz čitavu povijest filozofije – od Heraklita do Heideggera. Doista: *das Wahre ist das Ganze*.

Na stranicama XLIII-LXIII otisnut je *Bibliografski dodatak*, vrlo vrijedan prilog redaktorov, i neophodno potreban. U njemu je pak dato ono što se odnosi na tekstove *O duši* i *Nagovor* na filozofiju, a dato je u izboru pripremljenu prema knjizi *Die Philosophie der Antike*, 3. Herausgegeben von Hellmut Flashar, Schwabe et Co. Verlag, Basel – Stuttgart, 1983., str. 645 i dalje. Tu su najprije navedena pojedinačna izdanja teksta *O duši*, zatim prijevodi toga teksta na suvremene europske jezike, prijevodi na latinski, na arapski, te napokon izbor prirodoznanstvene i psihologijske literature što se odnosi na ovaj tekst. Zatim je dat i izbor onoga što se odnosi na tekst *Nagovora na filozofiju*, to jest izdanja fragmenata, prijevoda fragmenata i različnih izdanja samog teksta *Nagovora*. Slijedi izbor iz radova što se odnose na fragmente Aristotelove općenito, a potom i onih koji se bave samim *Nagovorom na filozofiju*. Pod podnaslovom *Aristotelov utjecaj* dati su (1) opći pregledi, (2) prikazi po sistematskim područjima, s obzirom na logiku, praktičnu filozofiju, poetiku i metafiziku, i (3) pojedinačna povijesna istraživanja, s obzirom na antiku, napose na Cicerona, Plotina i patristiku, s obzirom na srednji vijek: na Bizant, arapsku predaju, latinski srednji vijek, napose – na Vilima iz Auvergne, Tomu Akvinskoga, Majstora Eckharta i Dantea, te napokon s obzirom na novi vijek: na renesansu i humanizam, napose na Niccolò Machiavellia, Pierra de Ronsarda, Giordana Bruna, Williama Harveya i njemačku školsku filozofiju, s obzirom na 19. stoljeće: na Goethea, Schellinga, Hegela, Marxa i neotomizam te na koncu s obzirom na 20. stoljeće.

Tekst objedinjen oznakom *Aristotel: O duši, preveo s grčkog izvornika, pogovor, bilješke i grčko-latinsko-hrvatski rječnik glavnih pojmova dodao Milivoj Sironić* nalazi se na stranicama 1-105. Milivoj Sironić je prevodio s grčkog izvornika što ga je kritički priredio W.D. Ross: *Aristotelis de anima recognovit brevique adnotatione critica instruit W.D.R.*, Oxford University Press, Amen House, London, 1963. Dosada je iz ovoga Aristotelova spisa bilo prevedeno u nas samo nekoliko odlomaka – Josip Lach je iz prve knjige preveo c. 1 i 2, u Bogoslovskoj smotri, broj 2, u Zagrebu, 1939, a Veljko Gortan je iz druge knjige preveo c. 3, 5, 6 i 12, te iz treće knjige c. 4, u knjizi Branka Bošnjaka: *Grčka filozofija*, Matica Hrvatska, u Zagrebu, 1956, 2. izdanje 1978. – pa ovaj prijevod Milivoja Sironića predstavlja prvi naš cjeloviti prijevod Aristotelova raspravljanja *O duši*.

Čitav se tekst rasprave dijeli na tri knjige, a podnaslovi čitatelju olakšavaju pregled nad gradom. U prvoj knjizi ti podnaslovi glase: *Uvodno razmatranje o duši* (c. 1), *Pregled pojedinih učenja* (c. 2) i *Kritički osvrt na mišljenja prethodnika* (c. 3-5), u drugoj: *Svojstva duše* (c. 1), *Različita djelovanja duše* (c. 2), *Sposobnosti duše* (c. 3), *Načini hranjenja* (c. 4) i *Razlike u opažanju i osjetila* (c. 5-12), a u trećoj: *Odnos osjeta i predmeta* (c. 1, 2), *Nastanak predodžbi* (c. 3), *Mišljenje i spoznaja* (c. 4-8), *Način kretanja* (c. 9-11) i *Zaključno razmatranje* (c. 12, 13).

Za sâm se prijevod mora reći da je primjeran: u njemu je naime Milivoj Sironić postigao ono što je za prevodioca zacijelo najteže: preveo je grčki izvorni tekst doslovno, a da pri tome nimalo nije zanemario duh hrvatskog jezika.

Bilješke što ih je pisac prijevoda dao otisnuti ispod teksta drugi su vrijedan prevodiočev doprinos knjizi. Nema sumnje da one svojom informativnošću u velikoj mjeri olakšavaju razumijevanje Aristotelove rasprave i da na mnogostruk način pridonose valjanosti ovoga i inače uspjela prijevoda. Takvih bilježaka ispod teksta ima na 94 stranice 121. Dodajem još da mislim da takvih bilježaka – kada je posrijedi tekst poput ovoga nikada nema previše; nikada naime ne znamo što sve koga može zanimati.

Glavne obavijesti o problemima i nedoumicama s kojima se tijekom prevođenja suočavao i o sredstvima kojima se pri tome služio daje nam Milivoj Sironić u posve kratkom *Pogovoru*. No kao treći njegov dragocjen doprinos ovoj knjizi moramo istaknuti *Grčko-latinsko-hrvatski rječnik glavnih pojmova*. Bjelodano je doduše da se takav rječnik – pogotovo onda kada smo, kao ovdje naprimjer, uskraćeni za izvorni grčki tekst – može smatrati nužnim i obveznim. Ali s najviše će poštovanja na to postignuće ipak gledati oni koji su se kada i sami latili slična posla; jer oni najbolje znaju koliko samozatajnog truda traži takav pothvat.

Tekst što je otisnut pod oznakom *Aristotel: Nagovor na filozofiju, preveo Darko Novaković* nalazi se na stranicama 107-137, a pod oznakom *Prevodiočeva napomena* na stranicama 139-144. Darko Novaković je prevodio s grčkog izvornika što ga je kritički priredio Ingemar Düring: *Aristotle's Protrepticus, an Attempt at Reconstruction*, Studia Graeca et Latina Gothoburgensia 12, Göteborg, 1961.

Već je J. Bernays jasno prepoznao da je Aristotelov izgubljeni $\pi\rho\omicron\tau\rho\rho\epsilon\pi\tau\iota\kappa\omicron\varsigma$ – za koji mi još uvijek ne možemo pouzdano znati da li se radilo o dijalogu ili je bila posrijedi poslanica (Düring misli da je posrijedi filozofska rasprava) – sadržavao svojevrsan izazov na filozofiju i da je taj spis koristio i nasljedovao Ciceron u svome, također iščezlome, *Hortensiusu*. Odlučujući pak korak prema ponovnoj uspostavi *Nagovora na filozofiju* učinio je, svega nekoliko godina kasnije, I. Bywater kada je dokazao da najveći dio teksta iz c. 5-12 *Jambliхова* $\pi\rho\omicron\tau\rho\rho\epsilon\pi\tau\iota\kappa\omicron\varsigma$ potječe zapravo baš iz toga izgubljenoga Aristotelova spisa. U *Prevodiočevoj napomeni* izlaže nam Darko Novaković u glavnim crtama povijest ponovne uspostave *Nagovora na filozofiju*.

Prevodilac se i ovaj put potvrdio kao izvrstan znalac u svome poslu: rečenica mu teče glatko, a da pri tome nikada ne iznevjeruje izvornik. Akao posebno vrijedne valja istaknuti i Novakovićeve vlastite dodatke u kurzivi, odvojene kosim zagradama od ostalog teksta. Tim je načinom prevodiocu pošlo za rukom da doslovnost njegova prijevoda nikada nije išla nauštrb jasnoće izvornika. Preglednosti pak sadržaja pridonose podnaslovi: *Uvod, posveta* (B 1-5), *Što znači 'baviti se filozofijom'?* (B 6-45), *Čemu služi bavljenje filozofijom?* (B 46-57), *Što je zadaća bavljenja filozofijom?* (B 58-77), *Što postižemo baveći se filozofijom?* (B 78-107) i *Zaključak* (B 108-110).

Naposljedku, ovoj bez sumnje dobroj knjizi i vrijednu prilogu našoj književnoj kulturi moramo ponešto i prigovoriti:

Ponajprije moramo pokuditi to što uz prijevod nije otisnut i izvorni grčki tekst zajedno s kritičkim aparatom. Uvjeren sam naime da bi takva investicija u kud i kamo većoj mjeri podigla vrijednost duhovnom proizvodnju nego što bi ga učinila skupljim.

Potom, tekst rječnika Milivoja Sironića ima u sebi također nekih nedostataka. U njemu naime nije označeno gdje je koja riječ u kojem smislu uporabljena. Ali upadljiv je i nedostatak koji se sastoji u nedosljednoj transliteraciji. Tako je na primjer u riječima »aisthêsîs« i »aisthêtôn« grčko eta transliterirano jednom u »é«, a drugiput u »ê«. No svakako je gore to što je »apathês« objašnjeno kao »passionis experts – neosjetljiv, koje ne osjeća«, a »apathês« kao »passione vacare – koji ne osjeća, neosjetljiv, netrpan«. To nikomu ne može biti jasno otprve pa se u takvim slučajevima moramo upuštati u vlastitu rekonstrukciju izvorne grčke riječi.

Siguran sam da se Milivoju Sironiću ne može predbacivati neznanje. I sâm znam kako je transliteracija mučan posao i, dok ovo pišem, ne znam da li će i ovih mojih nekoliko prepisanih grčkih transliteriranih riječi biti ispravno otisnuto. Bilo tomu kako bilo, mislim da je autor rječnika morao odlučno ustrajati na tome da se grčke riječi u rječniku otisnu alfabetom; nema sumnje da bi to ovaj Sironićev inače vrlo vrijedan prilog učinilo čitljivijim.

Držim osim toga da se i Darko Novaković morao malo više potruditi i dodati svom prijevodu rječnik glavnih pojmova, onako kako je to uza svoj prijevod dodao Milivoj Sironić. Na

taj bi način i on donekle iz svojega prijevoda otklonio barem neke od loših strana izostavljanja izvornoga grčkog teksta. Isto tako bismo voljeli da nam je Novaković predočio u vlastitim komentarima nešto od Düringova komentara što je šesterostruko obimniji od samoga Aristotelova teksta i »koji svakom djeliću *Nagovora* osigurava bogato dokumentiran kontekst«.

U ovoj prilici želim reći još i sljedeće:

U našoj se recenzijskoj literaturi u posljednje vrijeme češće pretresalo pitanje plagijata. Odatle dolazi do pojave da naši autori nerado pišu ono za što nisu uvjereni da je izvorno njihovo. Osobno međutim stojim na stajalištu da *prepisivanja* što ih ocjenjivači u svojim prikazima tako oduševljeno kore nisu *krađa*; sudim naprotiv da bi bilo čak i neukusno kada bismo iza svake riječi koja nije naša stavljali u zagradi napomenu (ili pak u bilješci izvijestili) o tome tko je zapravo, kada i gdje riječ uporabio; a da se i ne govori o tome da neki citiraju čak i sebe. Nije mi doduše ni na kraj pameti da poričem da se citati – katkada i onda kada su vrlo brojni – mogu pod određenim okolnostima primjenjivati također na ugodan i čitatelju vrlo koristan način. Pa ipak odlučno tvrdim da je zahtjev za idealom naivan, da ne kažem baš nepristojan. Svi smo se mi naime rodili kao neznalice pa, što je tko među nama učeniji, to više toga zna ponajviše zato što je čuo ili pročitao od drugih. Štoviše: vrlo često i ono što najiskrenije izgovaramo ili pišemo kao vlastitu misao nije zaista naše, već čuveno ili pročitano (Veljko Gortan na nekom predavanju ili seminaru, zaboravio sam čak i datum). Ali je, naglasio bih, u isto vrijeme i zaista *naše*: duhovna se dobra nipošto ne smiju smatrati ničijim »privatnim vlasništvom«, sve se ono što je istinito brani već i samo sobom, samom svojom istinošću. S toga razloga nije ni izdaleka toliko važno *tko* je što rekao koliko je važno da li je rekao *istinu*; unatoč tomu što znanstveni (naučni) moral ima dubok i – pređubok *λόγος*. O tome toliko.

Sada, kad sam već pohvalio ono što sam mislio da je za pohvalu i pokudio ono što sam držao da treba pokuditi, ostalo mi je samo da još jednom ponovim: od uredništva Filozofske biblioteke izdavačke kuće Naprijed, od redaktora i pisca predgovora Branka Bošnjaka i od prevodilaca Milivoja Sironića i Darka Novakovića dobili smo iznimno vrijednu knjigu Aristotelovih rasprava *O duši* i *Nagovora na filozofiju*. Za nju sam doista uvjeren da su je ljubitelji dobrog štiva dočekali s oduševljenjem.

Antun Slavko Kalenić

L'UMANESIMO IN ISTRIA

Zbornik ur. V. Branca i S. Graciotti.
Firenze, Olschki 1983, s. 356.

Zbornik *Humanizam u Istri* predočuje nam zbir saopćenja sa skupa održana u Veneciji 1981. g. Knjiga ispituje fenomen humanizma u mnogim njegovim očitovanjima, na osnovi rezultata arheoloških istraživanja, nadalje studija o ličnostima – nosiocima humanizma i renesanse u Istri, centrima i ambijentima humanističke kulture i utjecaja, u kulturnom kontinuitetu od sredine V st., uključujući i već urađene studije o talijanskom humanizmu, a tijesno vezanom uz djelovanje i formiranje naših ličnosti.

Od kulturne misije benediktinaca, rada po samostanima i bibliotekama, onovremenih živih centara međusobnih kontakata humanista, pratimo kontinuitet misli, različitih područja kao što je književni rad, epistolografija, crkvena povijest, glazba, do bavljenja evropskim sudbinama naših humanista, osuđivanih ili hvaljenih, istaknutih autora već pravih bestselera u svoje doba ili samozatajnih pregalaca. Dodajmo, i zaslužnih za razvoj evropskog humanizma i univerzalne kulture, no zadržavajući pritom svoje posebnosti i originalnosti mišljenja.